

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ О. ГРІНА “БЛИСТАЮЩИЙ МИР”

Творчість російського письменника О. Гріна вже майже століття привертає увагу широкого кола читачів самобутністю художнього методу митця й викликає численні дискусії серед літературознавців. У радянський період доробок видатного майстра слова не був належно висвітлений через ідеологічні заборони, лише на початку 1980-х років його спадщина починає вивчатися об'єктивно й неупереджено. У цей час з'являється чимало праць, присвячених творчості письменника (С. Поллак, В. Ковський, Е. Прохоров, М. Кобзев, Т. Загвоздкина, К. Дунаєвська, О. Іваницька, Т. Дикова, В. Романенко та ін.). У центрі уваги дослідників опинилися питання стилю, мови, імагології та інші, проте жанрово-стильова своєрідність творів О. Гріна й досі лишається проблемною зоною сучасного літературознавства. У зв'язку з цим дослідження роману О. Гріна “Блистающий мир” у даному аспекті є напрощуд актуальним як для цілісного осмислення доробку письменника, так і для розуміння жанрово-стильових тенденцій доби загалом. Тож у даній статті поставлено за мету здійснити детальне дослідження роману, розглянути його жанрову природу, нарративну структуру, виокремити жанрові доміанти й визначити їх роль у формуванні ідіостилу митця.

Роман “Блистающий мир” (1923) – один із вершинних творів О. Гріна, у якому яскраво виявилися особливості світобачення автора. Дослідники давно помітили синтетизм художнього мислення письменника. Наприклад, О. Іваницька пише про О. Гріна як про “характерну постать доби порубіжжя”, у творчості якого відтворюється “постійна внутрішня взаємодія реалістичного й модерністського напрямків” [4, 7]. Польський дослідник С. Поллак називає письменника романтиком, але разом з тим відзначає поєднання різних тенденцій у його творах [10]. В. Ковський у монографії “Романтичний світ О.Гріна” (1969) зазначає, що метод О. Гріна являє собою “не просто романтизм, а романтизм у “чистому” вигляді, який рідко зустрічається в російській літературі” [6, 267]. Водночас дослідник вказує на реалістичне підґрунтя гріновського романтизму (що має зв'язок із земними проблемами) і разом з тим виділяє риси акмеїзму та символізму в художньому методі письменника.

О. Грін прагнув віднайти стиль, який відповідав би створюваній ним особливій художній реальності, фантастичному всесвіту з акцентованими філософськими та естетичними орієнтирами, просторово-часовими параметрами й певними ідеями, втіленими в його героях, сюжетах, конфліктах. Цілісність, гармонійна впорядкованість, ієрархічна організованість гріновського художнього світу була відзначена літературознавцями (В. Ковський, Т. Загвоздкина, М. Кобзев, К. Зелінський), утім, яку роль у формуванні цієї цілісності відіграє стиль письменника, це питання не було розкрито на матеріалі романної спадщини митця.

Хоча створений О.Гріном фантастичний світ не має авторського визначення, проте дослідники нерідко називають його “Грінландією” (термін К. Зелінського), дана назва й наразі актуальна в літературознавстві. Дослідники активно дискутують щодо ідейно-художньої природи “Грінландії”, її просторово-часової визначеності. Так, М. Кобзев відзначає зорієнтованість гріновського світу на минуле [5, 6], а Л. Михайлова – на майбутнє [9, 78], Т. Загвоздкина розглядає гріновський світ як “художню реальність, наділену “онтологічним” буттям й міфологічністю (де втілено специфічний гріновський “міф про міф)” [3, 7]. І. Дунаєвська визначає Грінландію як “художньо-географічний і художньо-топографічний простір, де розгортаються сюжети Гріна” [2, 11]. Усі ці твердження літературознавців мають право на існування, оскільки гріновський художній світ існує поза реальним часом і простором, не має певної національної та географічної визначеності, тобто гріновський світ приховує в собі таємницю, яку намагаються розгадати дослідники вже декілька десятиліть.

На нашу думку, Грінландія – це художня реальність, яка розгортається за певними онтологічними законами, “міф про світ”, гранично узагальнений, романтичний умовний світ, що має символічну природу, але разом з тим спрямований на висвітлення духовних проблем ХХ століття.

Для роману О. Гріна є характерною наявність фантастичного хронотопу, який тяжіє до універсальності, оскільки в основу його покладено давній міф про людину, що намагалася долетіти до сонця (“Міф про Ікара”). Міфологізація у даному випадку – спосіб поєднання різних явищ у “певну цілісність і встановлення універсального зв'язку між минулим, теперішнім і майбутнім, тимчасовим і вічним, національним і загальнолюдським, емпіричним і символічним” [8, 6]. Однак О. Грін створює авторський міф, у якому головну увагу приділено центральному образу-символу,

що наділений цілком незалежним буттям. Головний герой твору Друд виписаний такою собі таємничою особистістю, “людиною особливого – окремого від усіх життя”, поза побутом та соціумом. Він існує у невідомому, утаємниченому світі та має незвичайні здібності.

Вперше головний герой постає в романі під час виступу в цирку і змальований богоподібною істотою, наділеною надприродними якостями. Оповідач із захопленням розповідає про талант незнайомця: “В столбе пыли за копытами коней Цезаря не важна отдельно каждая сущая пылинка; не так уж важен ы отсвет луча, бегущего сквозь лиловые вихри за белым пятном золотого императорского шлема. Цезарь пылит... Пыль – и Цезарь” [1, 66]. Особливістю створення художнього портрета Друда в романі є те, що уявлення про героя складається із певних фрагментів, окремих вражень, які, накладаючись один на один, поєднуючись, створюють дивовижний образ. Спочатку Друд показаний здалеку, але досить детально: “Его одежда состояла из белой рубашки, с перетянутыми у кистей рукавами, черных панталон, синих чулок и черных сандалей; широкий серебряный пояс обнимал талию” [1, 71]. Портрет поданий у кращих традиціях народного мистецтва, коли позитивний герой змальовується красенем із вишуканою зовнішністю. Погляд автора, а за ним і читача, зупиняється на обличчі героя: “Светлый, как купол, лоб нисходил к темным глазам чертой тонких и высоких бровей, придававших его резкому лицу выражение высокомерной ясности старинных портретов” [1, 71], потім – на погляді: “Глубоко ушли глаза; в них пряталась тень, прикрывающая непостоянное мерцание огромных зрачков, в которых, казалось, движется бесконечная толпа, или ходит, вращая валами, море, или просыпается к ночной жизни пустыня. Эти глаза наваливали смотрящему впечатления, не имеющие ни имени, ни меры” [1, 71]. Через зовнішні ознаки автор відтворює внутрішній світ героя, за допомогою окремих штрихів складається художній образ у цілому.

У момент свого тріумфу Друд більше походить на диявола, аніж на святого, “под трапециями, мчится, закинув голову, человек, пересекая время от времени круглое верхнее пространство с плавной быстротой птицы, – теперь он был страшен” [1, 73]. Вигляд “Двойной Звезды” так шокував глядачів, що вони сприйняли його за вісника з потойбіччя і з криками “Сатана! Диявол!” кинулися тікати. Цікавою була реакція героя на людський гвалт: він не став ані заспокоювати натовп, ані відмовлятися від свого виступу, а натомість під куполом цирку “гучно заспівав”, чим налякав глядачів ще більше. Тобто двоїстість характеру героя відтворюється з допомогою елементів зовнішнього портретування, коли через окремі візії вимальовується художній образ загалом.

Друд змальований ідеальною особистістю, яка не має недоліків, він постає як гармонійний і доброзичливий персонаж: “Все-таки он красив и кроток, как ангел” [1, 82]. Однак попри загальну позитивність даного образу, автор неодноразово підштовхує читача до філософських роздумів щодо справжніх намірів персонажа.

Постать головного героя розкривається у стосунках із двома жінками: “ангелом” Таві та “демоном” Руною, кожна із яких відіграє важливу роль у житті Друда. В. Ковський зазначає, що “блискуче полотно роману натягнуте на вістря множинних опозицій: Друд і Руна; Руна і Таві; Друд і Стеббс...” [6]. Герой наділений здатністю обирати свій шлях у житті: відгукнутися на амбіційну пропозицію Руни заволодіти світом: “Вам нужно овладеть миром... Америка очнется от золота и перекричит всех; Европа помолодеет; иступленно завоюет Азия; дикие племена зажгут священные костры и поклонятся неизвестному... Начнут к вам идти... люди из всех стран, рас и национальностей... Вы... напишите книгу, которая будет отпечатана в количестве экземпляров, довольно, чтобы каждая семья человечества читала ее... И то будет ваша великая армия” [1, 109], чи присвятити себе служінню людям: “Но я люблю все. Мне ли тасовать ту старую, истрепанную колоду, что именуется человечеством? Не нравится мне эта игра” [1, 111]. Жанрною особливістю роману є його “романтична антитетичність” (А. Мазін), коли образ героя вибудовується у протиставленні персонажам, наділеним негативними рисами. Прийом контрасту дозволяє авторові увиразнити конфлікт двох світів, довівши його до крайньої межі. Поруч зі своїм антиподом головний герой роману О. Гріна набуває більшої переконливості та художньої правдивості.

Антиподом Руни є ангелоподібна дівчина Таві, в якій Друд з першого погляду розгледів “особую песню” та запропонував допомогу: “С неторопливой, спокойной внимательностью, подобной тому, как рыбаки рассматривают и перебирают узлы петель своей сети, вникал он во все мелочи впечатления, производимого на него девушкой, пока не понял, что перед ним человек, ступивший, не зная о том, в опасный глухой круг. Над хрусталем взвился молоток” [1, 122]. Цікавим є той факт, що Друд через декілька годин дивним чином дізнається про смерть роботодавця Таві, який згубно вплинув би на душевну чистоту дівчини. Розбещувач душ Торп помирає того ж ранку, коли Таві приїздить до Ліссу та знайомиться із головним героєм. Такий ланцюжок подій видається не випадковим, оскільки Друд змальований богоподібною істотою, здатною впливати на людські долі. Наприклад, Руна в пустому храмі схиляється перед

зображенням богоматері з немовлям, в надії знайти відповіді на свої запитання. Але божа благодать її не торкнулася, вона бачить як “сквозь золотой туман алтаря, что Друд вышел из рамы, сев у ног маленького Христа. ...улыбнулся ему Христос довольной улыбкой мальчика, видящего забавного дядю, и приветливо посмотрела Она” [1, 158].

Незвичайність Друда відчувають не лише оточуючі його люди, але й на рівні інстинктів – тварини: в його присутності тремтять і виє собака-водолаз “с человеческими глазами: устремив их на Друда, он потянул носом, завыл и стал, пятясь, дрожать” [1, 108], скаженіють коні. Героєві притаманна магична здатність трансформувати реальність, що підтверджується його втечею із в’язниці: “В забвении часовой протянул руку, сбросил засов и, откинув черное окошечко двери, заглянул внутрь. Туман ликующей пустоты залил его; там сияли цветы и лица очаровательные, но что-то мешало ясно рассмотреть камеру” [1, 103]. Образ Друда настільки семантично насичений, що стає своєрідним символом Світа, покликаним допомагати людству.

І не випадково у фіналі роману з’являється Керівник, образ якого символічний (як і образ головного героя), проте наділений негативними рисами. Його першочерговим завданням було знищення Друда, котрий не вписується в навколишній світ: “Он вмешивается в законы природы, и он сам – прямое отрицание их. В этой натуре заложены гигантские силы, которые, захоти он обратит их в любую сторону, создают катастрофы. Может быть, я один знаю его тайну: сам он никогда не откроет ее. Вы встретили его в момент забавы – сверкающего вызова всем... Но его влияние огромно, его связи бесчисленны. Никто не подозревает, кто он, – одно, другое, третье, десятое имя открывают ему доверчивые двери и уши... Он определяет и разрешает случаи, по его воле начинающие сверкать сказкой. Мир полон его слов, тонких острот, убийственных замечаний и душевных движений без ведома относительно источника, распространившего их. Этот человек должен исчезнуть” [1, 188]. Проте Друд протистоїть Керівникові й успішно обходить його пастки, “смеясь, переходит границу, раскинутую страшной охотой” і перемагає ворога. “Я сломан”, – констатує Керівник, “само бешенство с дергающимся синим лицом” і “залитыми мраком глазами” [1, 187]. Руна відчуває спустошеність, її життя втрачає сенс, оскільки навіть вісник Темряви не в змозі знищити Друда. Письменник детально описує образ Керівника. Сильовою особливістю роману О. Гріна є вибудовування художнього образу на основі протиставлення. Руна побачила чоловіка, “обратившего к ней полуприкрытый взгляд узких тяжелых глаз”, “вокруг скул темного лица висели седые, падающие локонами на грудь волосы, оживляя восемнадцатое столетие” [1, 187]. Обличчя було похмурим і нагадувало славетну посмішку Джоконди: таке обличчя “могло бы заставить вздрогнуть, если напевая, обернуться к нему” [1, 187]. Автор зображує невідомого чоловіка поза часом і простором, універсальним типом з негативною семантикою, що є духовним антиподом головного героя.

Розв’язка сюжету є несподіваною і трагічною: Руна після розмови із Керівником безцільно блукає містом і бачить людину, котра розбилась при падінні з висоти. Дівчина впізнає Друда й відчуває полегшення: “О нет! Вот он – враг мой. Земля сильнее его; он мертв, мертв, да; и я вновь буду жить, как жила” [1, 191]. Справді, з часом вона виходить заміж за Квінсея, котрий повертає героїню до життя, і страшні спогади більше не турбують її, а залишаються лише мареннями дитинства.

Фінал роману не піддається однозначному трактуванню. Героїня впізнала в померлому чоловікові Друда, утім, детальний аналіз тексту вказує на те, що Руна могла й помилитися: “В этот момент девушка была совершенно безумна, но видела, *для себя* (курсив мій – Т.К.), с истиной, не подлежащей сомнению, – того, кто так часто, так больно, не ведая о том сам, вставал перед ее стиснутым сердцем” [1, 192]. Руна переживає катарсис, перероджується і стає новою особистістю, здатною відчути, “чем дышит и живет человек, когда судьба благоприятна ему” [1, 192], вільною від нав’язливої ідеї завоювати світ.

Творчості О. Гріна притаманний глибокий психологізм. Автор досліджує стани людини під час нервових зривів, коли несподіваний збіг обставин загострює чуттєвість особистості і вона починає сприймати дійсність не раціонально, а інтуїтивно. Згідно з філософсько-естетичною концепцією О. Гріна, деякі люди здатні переживати “ключові моменти” перехідного стану, коли межі реальності розмиваються і люди отримують надприродні здібності, особливу здатність відчувати світ. У романі “Блестящий мир” майже всі герої переживають такі моменти: на Руну політ Друда справив настільки сильне враження, що вона на межі реального та ірреального перебуває протягом усієї оповіді. Марення й галюцинації визначають внутрішній стан героїні.

Своєрідність грінівської метафізики виявляється в сцені розмови Руни з психіатром Грантомом, до якого героїня звернулася за допомогою. Його психологічна теорія ґрунтується на тому, що можливості людини визначаються не розумом, а нервовою емоційною сферою: в майбутньому, можливо, слово витіснить думка, а людське спілкування буде відбуватися на іншому, більш довершеному, комунікативному рівні, коли “исчезнут все условные преграды и средства общения” [1, 152]. Грантом вибудовує цілу теорію, згідно з якою людина може існувати

в декількох реальностях. За його словами, справжні реальності “вездесущи, как свет и вода” [1, 153]. Слова психіатра сприймаються неоднозначно: чи то одкровення мудреця, що пізнав таємницю світобудови, чи то марення божевільного. Руна не може пояснити, хто перед нею: лікар Грантом чи “Хозиреней” з іншої реальності, вона відчуває, що “он говорил то, именно то, и она не разгадала его особой минуты” [1, 154].

Художнім втіленням ґрінівської метафізичної концепції, що вкладає в уста лікаря Грантома, є головний герой роману Друд, котрий порушує закони світобудови і показує людству “Страну Цветущих Лучей”. Природа надзвичайних здібностей персонажа залишається невідомою, однак у розмові зі Стеббсом згадується випадок, коли Друд “лежал при смерти, а ты сидел возле меня и капал в ложку сомнительное изобретение доктора Мармадука” [1, 113], тобто “Двойная звезда” теж пережив “особливий момент” переходу між реальностями, і в результаті, можливо, був наділений особливим даром. Друд – самотник, що перебуває у стані “духовної ізоляції”, мандрує світом, ніде надовго не затримуючись. Тому допомога Руни у в’язниці була для нього несподіваною, дала надію на нові стосунки, які, через корисливі прагнення дівчини закінчились, так і не розпочавшись.

Філософський та психологічний підтекст твору зумовлює активне звернення письменника до художньої символіки. На думку О. Козлової, символ стає для письменника не лише “вершиною художнього узагальнення, але зазвичай і вихідним творчим поштовхом, а також кінцевим сенсом, що визначає змістовну глибину його творів” [7, 7]. Оповідь у романі вибудовується довкола головного героя, який стає ключовим структуротвірним компонентом художньої системи. Образ Друда слугує створенню романного цілого, поєднуючи в собі позиції автора й персонажа. Головний герой стає своєрідним символом свободи, неспокою, непокори, він наділений певними архетипними рисами і має узагальнене значення.

Символічною у романі є не лише образна система, але й назва твору “Блистающий мир” (слова із пісні головного героя та світ, який він намагається створити), розділів (“Опрокинутая арена”, “Улетающий звон”, “Вечер и даль”, що відтворюють основні етапи життя героя), епіграф (фраза Дж. Свіфта: “Это – там...” може тлумачитися дwoяко) та фінал твору, який теж відзначається символічністю.

Особливістю роману О. Ґріна є часова дискретність. Загалом час у романі незвичайний: він протікає не лінійно, а фрагментарно, перериваючись, а потім знову відновлюючись в нових точках простору. У сюжетному часі домінуючим є мотив мандрів головного героя, який з’являється у певних топосах, беручи участь у сюжетотворенні. Поява персонажа в цирку, у в’язниці, вдома у Руни, на башті маяка, змаганнях літаючих апаратів, у спілкуванні з Руною певним чином перериває час, оскільки події мозаїчно змінюються, вибудовуючи сюжет. Важливу роль у романі відіграє темний період доби. Саме у вечірній час відбуваються основні події: виступ Друда у цирку, зустріч з Руною та відмова в допомозі, що спричинило тяжку душевну хворобу, знайомство з Таві, а також сцена ідентифікації головного героя у померлому чоловікові.

Задля деталізації художнього простору та акцентуванні психологізму автор часто уповільнює, а то і зупиняє час. Наприклад, письменник відтворює до найменших подробиць виступ героя у цирку, а також дає оцінку події з точки зору другорядних персонажів. Роман починається із ознайомлення з афішею, яка спричинила фурор у містечку, потім авторська увага переключується на інтерв’ю з директором цирку “Солейль”, який відтворював свої враження від знайомства з головним героєм. Такий композиційний прийом зближає жанр твору із кінематографічним жанром, для якого характерна візуалізація та акцент на деталі.

Сюжетний час перебуває у тісному зв’язку із наративним, який значно прискорює сюжетний. Події роману відтворюються декількома оповідачами: Друдом, Руною і Таві, однак висвітлюються – крізь призму авторського світобачення. Наприклад, досить експресивно описуються враження Руни від тріумфального виступу Друда і детально аналізується її стан після відмови “Двойной Звезды” разом підкорити світ. Автор переповідає сни, видіння, галюцинації героїні, детально відтворюючи особливості нервового розладу. Акцентується увага на її співпраці з психіатром, який вибудовує цілу теорію хвороби героїні.

Особливості образної системи, часопростору та мотивної структури дозволяють назвати роман О. Ґріна фантастично-символістським, хоча сам автор ніколи не акцентував уваги на фантастичній основі свого твору. Деякі сучасні дослідники (К. Строева, О. Ковтун) вважають О. Ґріна зачинателем жанру “фентезі” в російській літературі й розглядають його творчість у руслі даного жанру. Безперечно, риси “фентезі” можна розгледіти і в романі “Блистающий мир”: ґрінівський фантастичний світ відрізняється від реального, топографічно визначений, має свою історію, морально-етичні координати, основою світобудови є магічна, чарівна атмосфера, де діють містичні сили. Романний герой наділений надприродними здібностями, протистоїть злу та перемагає його. Особлива увага відводиться психологічно точному відтворенню характеру та стосунків між персонажами, однак для ґрінівського світу характерним є не лише психологізм,

але й глибинний філософський пласт, що ґрунтується на авторському світовідчутті й виявляється в символічній формі.

Таким чином, роман О. Гріна “Блистающий мир” відносимо до філософсько-психологічного роману з елементами фантастики, оскільки саме філософічність є основною рисою грінівського стилю. Фантастика відіграє в романі значну роль і зближує грінівський доробок із жанром “фентезі”. Звернення до міфопоетичної тематики дозволяє побачити дійсність у новому ракурсі, спроектувати майбутнє, а також надає оповіді універсального значення. Символіка роману відзначається багатозначністю (образна система, фінал твору). Жанровою особливістю роману є його “романтична антистетичність” (А. Мазін), коли образ героя вибудовується на протиставленні з персонажами, наділеними негативними рисами. Художній простір роману є фантастично умовним, а художній час характеризується ретардацією та дискретністю.

Список використаних джерел

1. Грин А. Алые паруса / Александр Грин. – К.: Рад.шк., 1990. – 432 с.
2. Дунаевская И. К. Этико-эстетическая концепция человека и природы в творчестве А. Грина / И.К. Дунаевская. – Рига: Зинатне, 1988. – 166 с.
3. Загвоздкина Т. Е. Особенности поэтики романов А. С. Грина: автореф. дис. на присвоение научн.степени канд. филол. наук: спец. 10.01.01 “Русская литература” / Т.Е. Загвоздкина. – М., 1985. – 18 с.
4. Иваницкая Е. Н. Мир и человек в творчестве Грина / Е.Н. Иваницкая. – Ростов-н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1993. – 65 с.
5. Кобзев Н. А. Роман Александра Грина: Проблематика, герой, стиль / Н.А. Кобзев. – Кишинев: Штиинца, 1983. – 139 с.
6. Ковский В. Е. Романтический мир Александра Грина / В.Е. Ковский. – М.: Наука, 1969. – 296 с.
7. Козлова Е. А. Принципы художественного обобщения в прозе А. Грина: развитие символической образности: автореф. дис. На соискание научн.степени канд. филол. наук: 10.01.01 “Русская литература” / Е.А. Козлова. – Псков, 2004. – 18 с.
8. Мазін А. М. Поетика романтичної прози Олександра Гріна: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. філол. наук: 10.01.02 “Російська література” / А.М. Мазін. – Дніпропетровськ, 2002. – 19 с.
9. Михайлова Л. М. А. Грин: Жизнь, личность, творчество / Л.М. Михайлова. – М.: Худ.лит, 1972. – 192 с.
10. Pollak S. Geograf krajow urojonych II Pollak S. Wyprawy za trzy morza. Szkice o literaturze rosyjskiej / S.Pollak. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, 1962. – S.180-196.

Анотація. У статті розглядаються жанрово-стильові особливості роману О. Гріна “Блистающий мир”. Визначено жанровий зміст, проаналізовано наративну структуру, основні мотиви (фольклорні, міфологічні, релігійні) твору. Значну увагу приділено образам-символам, особливостям портретування і створення пейзажу як стильовим домінантам роману. Виокремлено риси індивідуального стилю письменника у зв’язку з літературною традицією.

Ключові слова: мотив, жанр, стиль, домінанта, літературна традиція.

Summary. The article deals the genre-style features of the novel A. Green “Shining world.” Provided genre content, narrative structure, basic motives (highlights folklore, mythological and religious motives). The basic attention is taken away to images-symbols, features of portraiture, a landscape as to style dominants of the novel. Highlights of the individual style of the writer, and the relationship with the literary tradition.

Keywords: theme, genre, style, the dominant, a literary tradition.